

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τα μνημεία που σιγά σιγά έρχονται στο φως με τις ανασκαφές μαρτυρούν τη σημαντική θέση που είχε η Θεσσαλία κατά τους πρώτους αιώνες του χριστιανισμού στην τέχνη και γενικότερα στην πολιτισμική εξέλιξη.

Δεν γνωρίζουμε από ποιον και πότε ακριβώς διαδόθηκε ο χριστιανισμός στη Θεσσαλία. Ίσως από τον Ηρωδίανα, έναν από τους 70 αποστόλους, συγγενή του Παύλου, που μαρτύρησε από Έλληνες και Ιουδαίους στην Υπάτη¹, ίσως και από τον απόστολο Ανδρέα, που πέρασε από τη Θεσσαλία, όπως αναφέρουν οι «Πράξεις του Αποστόλου Ανδρέα»². Τούτο θεβαιώνεται και από πολλές επιγραφές στις οποίες αναγράφεται το όνομα του αποστόλου αυτού (Φθιωτίδες Θήβες, Ελασσόνα κλπ.). Είναι όμως επίσης πιθανό ο χριστιανισμός να διαδόθηκε από έναν ακόλουθο του αποστόλου Παύλου, τον Ονήσιμο, τον οποίο αναφέρει στην επιστολή του Προς Φιλήμονα, 11. Τη γνώμη αυτή ενισχύει το γεγονός ότι το όνομα του Ονησίμου βρίσκεται στο ψηφιδωτό του Ιερού της βασιλικής του Προφήτη Ηλία στη Δημητριάδα³ και συχνότερα σε επιγραφές των Φθιωτίδων Θηβών — Νέας Αγχιάλου⁴. Μάλιστα, στην τελευταία αυτή περίπτωση ο Ονήσιμος αναφέρεται και ως «άγιος», και ακόμη ένα κοινοφελές ίδρυμα («πτωχοκομείο») έφερε το όνομά του⁵. Όπως και να έγινε, από πολύ ενωρίς διαδόθηκε ο χριστιανισμός στην περιοχή και από τους πρώτους αιώνες υπήρχαν πολλοί χριστιανοί, αφού ο αυτοκράτορας Αντωνίνος ο Ευσεβής (138-161 μ.Χ.) έγραψε στους Εθνικούς κατοίκους της Λάρισας «περί του μηδέν νεωτερίζειν κατά χριστιανών»⁶.

Για την εκκλησιαστική διοίκηση δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες. Από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου και μέχρι το α' μισό του Η' αιώνα η επαρχία Θεσσαλίας υπάγεται στο ανατολικό Ιλλυρικό, υπό τη δικαιοδοσία του Πάπα Ρώμης, και ειδικότερα στη διοίκηση Μακεδονίας, υπό τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης έξαρχο-*vicario* του Πάπα.

Οι κυριότερες πηγές από τις οποίες αντλούμε τα ονόματα των επισκόπων ή επισκοπών, βάσει των οποίων διαγράφεται η εκκλησιαστική γεωγραφία της επαρχίας Θεσσαλίας κατά την πρώτη περίοδο και μέχρι της υπαγωγής του ανατολικού Ιλλυρικού, κατά συνέπεια και της Θεσσαλίας, στη δικαιοδοσία του Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης, η οποία έγινε το έτος 732-733 μ.Χ., επί Λέοντος Γ' Ισαύρου, είναι κυρίως οι «επιστολές των παπών, οι υπογραφές των επισκόπων στις Συνόδους και μερικές επιγραφικές μαρτυρίες. Στις επιγραφές πάντως απαντούν τα αξιώματα και οι βαθμοί της ιεροσύνης, όπως επίσκοποι, πρεσβύτεροι, διάκονοι, αναγνώστες κλπ.

Στα γεωγραφικά όρια της σημερινής Θεσσαλίας υπάρχουν διάσπαρτα παλαιοχριστιανικά κτήρια, κυρίως βασιλικές αλλά και κοσμικά, δημόσια και ιδιωτικά, νεκροταφεία κλπ. Εδώ θα αναφερθούν τα κυριότερα από τα μνημεία αυτά κατά νομούς.

Ασπασία Ντίνα

Αρχαιολόγος

Νομός Τρικάλων

1. Το 1956, ανασκαφή που διεύηργησε ο καθηγητής Αν. Ορλάνδος στο λοφίσκο του Προφήτη Ηλία, θόρεια της ακρόπολης (Κάστρου) των Τρικάλων, έφερε στο φως ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής⁷. Στο νόρθκα αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο που χωρίζεται σε 3 διάχωρα, από τα οποία σώζονται τα 2, περιβαλλόμενα από διπλό πλαίσιο. Στο θόρειο διάχωρο γεωμετρικά σχήματα, κύ-

κλοι στους οποίους εγγράφονται τετράγωνα, τετράφυλλα, ρομβοειδή κλπ. Στο κεντρικό όλη η επιφάνεια καταλαμβάνεται από 3 ημικυκλικές αψίδες υποθαυαζόμενες από 4 πεσσούς. Ο κάμπος κάτω από τις 2 ακραίες αψίδες διακοσμείται με αμφορείς με μεγάλες λαβές, από τους οποίους προβάλλουν ελικοειδείς θλαστοί που καταλήγουν σε χρυσά σταφύλια. Πάνω από το στόμιο τους πουλιά πάνε να πιουν από το «ύδωρ της ζωής». Πιο πάνω 2 παγόνια

αντωπά. Στη μεσαία από τις 3 αψίδες επιγραφή καλά διατηρημένη λέει:

Υπέρ ευχής· ο πρ[ω]τοπρεσβ[υ]τερο[ς] Παρδαλά[ς]· εκέντησεν/ τον νάρθη/καν.

Πάνω από την επιγραφή φιάλη, από την οποία βγαίνουν κλάδοι κισσού και 2 πουλιά που πάνε να πιουν από το «ύδωρ της ζωής». Κάτω από την επιγραφή εικονίζεται συμβολικός «ιχθύς».

Κατά τον ανασκαφέα, πιθανή χρονολογία της βασιλικής το

δ δεύτερο μισό του 5ου μ.Χ. αι., περίοδος ακμής της επισκοπής Τρικκης.

2. Κατά τον Γ. Σωτηρίου, πιθανόν υπήρχε βασιλική και στο φρούριο Τρικάλων, στην ανατολική πλευρά του οποίου, και παρά την είσοδο, διακρίνονται τμήματα χριστιανικού ναού και φρέαρ, τιμώμενα ως λείψανα του ναού του πολιούχου των Τρικάλων Αγίου Οικουμενίου⁸.

3. Παλαιοχριστιανική βασιλική εντοπίστηκε κάτω από το ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Βυζαντινής Μητρόπολης της Καλαμπάκας.

Λείψανα της βασιλικής αυτής είναι τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου κάτω από το ιερό θήμα του ναού, σε βάθος 0,25 μ., όπου εικονίζεται παγόνη μέσα σε κλαδιά με καρπούς ροδιάς, περιβαλλόμενο από ταινία με γεωμετρικό διάκοσμο, τμήματα μαρμάρινου άμβωνα και πιθανόν το σύνθρονον της αψίδας⁹. Ακόμη, σε έρευνες που έγιναν κατά τις εργασίες συντήρησης του μνημείου αποκαλύφθηκαν¹⁰: στο 8. κλίτος, σε βάθος 0,09 μ., παλαιοχριστιανικό ψηφιδωτό όμοιο με του ιερού, στο οποίο παριστάνεται στην παρυφή σπειρομαινάνδρος και γεωμετρικά κοσμήματα, και στο νότιο κλίτος άλλο ψηφιδωτό και στυλοβάτης.

Από τα πιο πάνω συμπεραίνεται ότι η βυζαντινή βασιλική κτίστηκε επί παλαιοχριστιανικής στις ίδιες περίπου διαστάσεις.

4. Παρά την εθνική οδό Λάρισας - Τρικάλων, στο Ζάρκο, αποκαλύφθηκαν ερείπια τρικλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής με νάρθηκα, προσκίσματα στη δυτική πλευρά καθώς και βαπτιστήριο¹¹.

Σε ορισμένα τμήματα του κεντρικού και θόρειου κλίτους βρέθηκε κατά χώρα η υποδομή ψηφιδωτού δαπέδου και ελάχιστα υπολείμματα ψηφιδωτών.

Νομός Καρδίτσας

Βασιλική Φίλιας στη θέση «Χαμάμια», όπου ιερό Αθηνάς παρά τον Κουράλιον (ή Κουάριον) ποταμό της Θεσσαλιώτιδας. Ανασκάφηκε κατά το 1964¹². Πρόκειται για τρικλιτη βασιλική

1. Λάρια. Βασιλική Φουρίου. Νάρθηκας. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου.

3. Λάρια. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου αστικού κτίσματος οδού Παπακυριαζή.

5. Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλος). Βασιλική Μαρτυρίου. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου από το νάρθηκα.

2. Λάρισα. Βασιλική οδού Κύπρου. Νάρθηκας. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου.

4. Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλος). Βασιλική Αγίου Δημητρίου. Γενική άποψη. Από ανατολικά.

6. Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλος). Συγκρότημα βασιλικών του αρχιερέως Πέτρου. Γενική άποψη, από νοτιοδυτικά.

ελληνιστικού τύπου, με νάρθηκα και ημικυκλική αψίδα. Στο ιερό ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου. Το δάπεδο του κεντρικού κλίτους από πλήνινες πλάκες. Στην τοιχοδομία χρησιμοποιήθηκε αρχαίο υλικό από το ιερό της Αθηνάς. Χρονολογία: 5ος αι. μ.Χ.

Νομός Λάρισας

1. Βασιλική του Φρουρίου Λάρισας

Αποκαλύφθηκε το 1978 νότια του Φρουρίου¹³. Είναι τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική με νάρθηκα. Από τα ψηφιδωτά σώζονται ένα μεγάλο τμήμα στο νάρθηκα και ένα μικρό στο βόρειο κλίτος. Ο διάκοσμός τους είναι με θέματα από το ζωικό και φυτικό βασίλειο (εικ.1). Σημειώνεται ότι στο χώρο της βασιλικής βρέθηκαν πολλοί τάφοι, από τους οποίους ξεχωρίζουν δύο καμαροσκέπαστοι, ο ένας στο ανατολικό άκρο του βόρειου κλίτους και ο άλλος στο μέσο του κεντρικού. Αξιοπρόσεκτες είναι οι τοιχογραφίες που διασώθηκαν στον τάφο του βόρειου κλίτους, όπου οι τρεις πλευρές καλύπτονται με παραστάσεις μεγάλων ανισοσκελών σταυρών. Τα άκρα των κεραιών τους είναι πεπλατυσμένα με «σταγόνες» στις απολήξεις τους. Οι σταυροί της θόρειας και νότιας πλευράς περιβάλλονται από έλικες και φύλλα ακάνθου.

Στη δυτική πλευρά του τάφου που βρίσκεται στο μεσαίο κλίτος υπάρχει μικρή κόγχη με σταυρό και τη συντετηγμένη επίκληση:

IC|XC
NI|KA

Σταυροί υπάρχουν και στις άλλες πλευρές.

Ο πρώτος τάφος, από τη θέση του αλλά και από την τέχνη των σταυρών, θα μπορούσε να είναι τάφος εξέχοντος προσώπου. Κατά τον ανασκαφέα, ίσως πρόκειται για τον τάφο του Αγίου Αχιλλείου, πρώτου αρχιεπισκόπου Λαρίσης, ο οποίος, σύμφωνα με τους συναξαριστές, κόμησε την πόλη με μεγαλοπρεπή κτίσματα, προέδωσε την ημέρα του θανάτου του και

έλαβε πρόνοια για τον τάφο του¹⁴.

Σημαντικό εύρημα τμήματα στομίου φρέατος με επιγραφή «...ΚΑΙ ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΕΡΓΟΝ... ΑΧΙΛΛΕΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ...» καθώς και πλίνθοι με όνομα ΑΧΙΛΛΕΙΟΣ.

Εκφράζεται η άποψη ότι η βασιλική που αποκαλύφθηκε είναι ο ναός που κτίστηκε κατά τον 6ο ή 7ο αι. μ.Χ. επί του τάφου του Αγίου Αχιλλείου.

2. Βασιλική σε ιδιωτικό οικόπεδο

Πρόκειται για τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική, τμήματα της οποίας βρέθηκαν στην οδό Κύπρου, στο οικόπεδο Ι. Βασιλόπουλου. Ένα τμήμα της είχε επιστημανθεί στην απέναντι πλευρά της οδού από τον Δ. Θεοχάρη το 1965, το βορειοανατολικό άκρο της το 1971 και άλλα τμήματά της το 1978¹⁵.

Κατά την τελευταία περίοδο βρέθηκαν ο θόριος στυλοβάτης, ο θόριος τοίχος καθώς και το τρίβλο που οδηγεί από το νάρθηκα στον κυρίως ναό. Τα υπόλοιπα τμήματα βρίσκονται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Κύπρου. Το πλάτος του κτηρίου 22 μ. Από το πλάτος και από το ότι το Β.Α. άκρο πέφτει στην οδό Ολύμπου θα πρέπει να ήταν μια μεγάλη σε έκταση βασιλική, το ιερό της οποίας υπολογίζεται να βρίσκεται κάτω από το χώρο της νέας αγοράς.

Ψηφιδωτά δάπεδα βρέθηκαν στο νάρθηκα, στο θόριο κλίτος και στο κεντρικό. Τα διακοσμητικά θέματα των δαπέδων αυτών είναι γεωμετρικά σχήματα, εκτός από ένα τμήμα του νάρθηκα όπου εικονίζονται δύο παγόνια εκάτερωθεν αγγείου (εικ. 2).

Η βασιλική από τα ψηφιδωτά της δάπεδα, τα αρχιτεκτονικά μέλη και τις τοιχογραφίες της μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος του 4ου αι. ή στις αρχές του 5ου αι. μ.Χ.

3. Παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο, ανατολικό του φρουρίου¹⁶.

4. Αστικό κτίσμα.

Ανασκάφτηκε το 1976 σε οικόπεδο της οδού Παπακυριαή 3, ιδιοκτησίας Γ. Κατσίγρα. Έχει

7. Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλος). Συγκρότημα βασιλικών του αρχιερέως Πέτρου. Επίθετο με συμφρές κιονόκρανο.

ψηφιδωτό δάπεδο, όψιμο μιν, σημαντικό δε για την πρωτοτυπία του¹⁷. Έχει εμβαδόν 40 τ.μ. και εικονίζεται σ' αυτό μυθολογική σκηνή με το Διόνυσο καθώς και άλλες μορφές που έχουν σχέση με το θεό και τη λατρεία του – μορφή Πανός κλπ. Γύρω από την παράσταση σκηνές κυνηγιού καθώς και προσωποποιήσεις των 4 εποχών, σημαντική ένδειξη για την επιβίωση θεμάτων της αρχαίας τέχνης σε ομάδες εθνικών, που πιθανώς ζούσαν απομονωμένοι μέσα στο χριστιανικό περιβάλλον της εποχής. Τις παραστάσεις περιβάλλει πλοχμός (εικ.3). Χρονολογείται στον 7ο αι. μ.Χ.

5. Δεξαμενή

Ερείπια δεξαμενής αποκαλύφθηκαν το έτος 1973 κατά τις εργασίες εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση κτηρίου στην οδό Μανωλάκη 4, στη Λάρισσα. Χρονολογείται στην πρώιμη παλαιοχριστιανική εποχή ή την όψιμη Ρωμαϊκρατία¹⁸. Πρόκειται για ορθογώνια αίθουσα εσωτερικών διαστάσεων 16,40x7,50 μ., η οποία στο μέσο της Β. πλευράς έχει μικρό τοξωτό άνοιγμα που οδηγεί σε άλλη αίθουσα. Στο από ισχυρό υδραυλικό κόνιαμα δάπεδο βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα του Δ' αι. μ.Χ. καθώς και ενεπίγραφη πλάκα.

6. Βασιλική Ελασσόνας

Ερείπια παλαιοχριστιανικής βα-

σιλικής αποκαλύφθηκαν το 1971, κατά τη διάνοιξη θεμελίων στο οικόπεδο Ι. Μπούσια στην συνοικία Βαρόσι Ελασσόνας¹⁹. Στο νάρθηκα της βασιλικής σωζόταν ψηφιδωτό δάπεδο. Περιβάλλεται από κυματοειδή θλαστό και διαιρείται σε 3 διάχωρα. Στα δύο ακραία φοιτωτά διακόσμος, στο κεντρικό περιστερί με κλαδί ελιάς μέσα σε κύκλο. Γύρω του η επιγραφή: ΑΓΙΕ ΑΝΔΡΕΑ ΜΝΗΣΘΗΤΙ ΤΗΣ ΔΟΥΛΙΑΣ ΣΟΥ ΜΑΡΙΑΣ. Το ψηφιδωτό δάπεδο αποκαλλήθηκε κατά τμήματα και συντηρήθηκε ουστηματικά. Κατά τις εργασίες αποκόλλησης κάτω από την υποδομή του ψηφιδωτού βρέθηκαν τάφοι καλυβίτες και διδύμοι καμαροσκεπής²⁰. Η βασιλική χρονολογείται στον 5ο αι. μ.Χ.

7. Παλαιοχριστιανική βασιλική στον Πυργετό

Κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στον Πυργετό εντοπίστηκαν παλαιοχριστιανικά ερείπια. Πρόκειται για μικρή μονόχωρη βασιλική, ορθογώνια στην κάτοψη, που απέληξε ανατολικά σε ημικυκλική κόγχη²¹. Δυτικά της βασιλικής ερείπια πιθανόν λουτρού.

Νομός Μαγνησίας

Τα περισσότερα και σημαντικότερα παλαιοχριστιανικά μνημεία της περιοχής της Μαγνη-

σίας αποκάλυφθηκαν στις Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχιάλο) και στη Δημητριάδα.

A. Τα Μνημεία των Φθιωτίδων Θηβών

Οι ανασκαφές στις Φθιώτιδες Θήβες - Νέα Αγχιάλο, που συνεχίζονται ως τις μέρες μας δαπάναις της Αρχαιολογικής Εταιρείας, διαιρούνται σε δύο περιόδους. Στην πρώτη, από το 1924 ως το 1956, με διακοπή το 1941-1953, έγιναν υπό τη διεύθυνση του καθηγητού της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών αείμνηστου Γ. Σωτηρίου. Στη δεύτερη, από το 1959 ως σήμερα, τις επιβλέπει ο τέως διευθυντής του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών Παύλος Λαζαρίδης. Παράλληλα με τις ανασκαφές που διενεργεί η Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών, στο χώρο της Νέας Αγχιάλου διενεργεί ανασκαφές και η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, που ιδρύθηκε το 1973.

Κατά τις πιο πάνω ανασκαφές αποκάλυφθηκαν πολλά και σημαντικά μνημεία, που ανήκουν κυρίως στους ύστερους αιώνες της Ρωμαϊκής και στην παλαιохριστιανική εποχή ως τον 7ο αι. μ.Χ., οπότε ήλθε και το τέλος της πόλης²². Τα σημαντικότερα μνημεία που έχουν αποκαλυφθεί είναι:

Βασιλική Αγίου Δημητρίου (εικ.4)

Η ανασκαφή άρχισε το 1924 και τελείωσε το 1928. Είναι τρικλίτη βασιλική με νάρθηκα, αίθριο και προσκίτηματα. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική η διαμόρφωση του αιθρίου και των εκατέρωθεν προσκίτημάτων, βαπτιστηρίου και σκευοφυλακίου. Τα δάπεδα ήταν στρωμένα με μαρμάρια και σχιστολιθικές πλάκες και ψηφιδωτό με μεγάλες ψηφίδες.

Συμπληρωματικές ανασκαφές (1972 και 1973) αποκάλυψαν τον περίβολο και προσκίτηματα βόρεια, ανατολικά και νότια. Από ψηφιδωτή επιγραφή στο δάπεδο του αιθρίου οίκου του βαπτιστηρίου ΑΓΙΕ ΔΗΜΗΤΡΙΑΙ, η βασιλική χαρακτηρίζεται πλέον ως βασιλική του Αγίου

Δημητρίου. Επισημαίνεται ο πλουσιότερος γλυπτός αρχιτεκτονικός διάκοσμος, χαρακτηρισίζόμενος από υψηλή ποιότητα. Χρονολογία θ' μισό του 5ου αι. μ.Χ.

Υπόκαυστο, βορειοδυτικά της βασιλικής Αγίου Δημητρίου. Χρονολογία 5ος αι. μ.Χ.

Ιδιωτική έπαυλη, 50 μ. βόρεια του προηγούμενου. Χρονολογία 5ος αι. μ.Χ.

Πλακόστρωτη Λεωφόρος με κιονοστοιχίες και καταστήματα, ανατολικά της βασιλικής Αγίου Δημητρίου.

Κοιμητήριο με οικογενειακούς και μεμονωμένους τάφους, Β.Α. της ίδιας βασιλικής.

Υπόκαυστο, νότια της ίδιας βασιλικής. Υστερορωμαϊκό με χρήση στα παλαιохριστιανικά χρόνια.

Παλαίστρα και Γυμνάσιο, βόρεια του προηγούμενου και ιδιόμορφα.

Βασιλική του Επισκόπου Ελπίδιου

Τρικλίτη βασιλική με νάρθηκα, αίθριο και προσκίτηματα. Ανασκάφηκε το 1928-1929. Συμπληρωματικές ανασκαφές 1960 και 1972. Το ιερό θήμα διασώθηκε σε καλή κατάσταση με το σύνθηρο σε σχήμα Π, το εγκαίνιο σε σχήμα σταυρού και το στυλοβάτη του φράγματος με τμήματα θωρακίων και ιδίων. Η αρχική φάση του μνημείου χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. μ.Χ., φαίνεται όμως ότι έχουν γίνει επισκευές, όπως μαρτυρεί η επιγραφή που βρέθηκε στο αίθριο και αναφέρει ως δωρητή το διάκονο Στέφανο. Στην ίδια επιγραφή αναγράφεται και το όνομα της ανασκώπου Ελπίδιου (α' μισό του 6ου αι. μ.Χ.), από την οποία χαρακτηρίζεται και η βασιλική.

Βασιλική Μαρτυρίου

Ανασκάφηκε κατά τα έτη 1978, 1979 και 1981 και είναι έξω από το τείχος της αρχαίας πόλης. Τρικλίτη βασιλική με νάρθηκα, κτισμένη πάνω στα ερείπια αρχαιότερου κτηρίου, πιθανόν του 4ου αι. μ.Χ. Στο ιερό διασώθηκε η κτιστή βάση αγίας τράπεζας, το κιβωτίοσχημο εγκαίνιο και τμήμα συνθρόνου. Χαρακτηριστικοί οι οκτάπλευροι κιονίσκοι του φράγματος του

προσβυτηρίου. Το βόρειο κλίτος και ο νάρθηκας είναι στρωμένα με ψηφιδωτά με πλούσια θεματογραφία στο διάκονο (εικ.5). Από επιγραφή σε θωράκιο του φράγματος του προσβυτηρίου ΥΠΕΡ ΕΥΧΗΣ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ ονομάστηκε η βασιλική του Μαρτυρίου. Επιγραφή της κέντησης του ψηφιδωτού μπροστά από τη βασιλεία πύλη χρονολογεί τη βασιλική στα 431 μ.Χ.

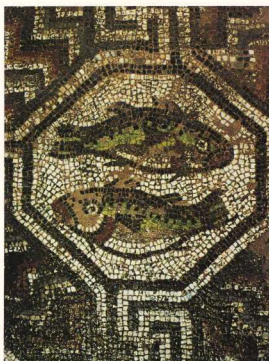
Κοιμητηριακή βασιλική
Βρίσκεται έξω από το τείχος. Τρικλίτη βασιλική με νάρθηκα, αίθριο και προσκίτηματα. Χαρακτηριστικά είναι τα τετράγωνα διαμερίσματα που δημιουργούνται στις δύο μακρές πλευρές του μνημείου, στα δύο άκρα του νάρθηκα, καθώς και οι υπόγειοι καμαροσκέπαστοι τάφοι. Ανασκάφηκε το 1934-1936. Συμπληρωματικές ανασκαφές το έτος 1972 αποκάλυψαν μνημειακή κρήνη στο αίθριο, τη θέση του άμβωνα και άλλα προσκίτηματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ψηφιδωτά δάπεδα με διάκοσμο γεωμετρικών σχεδίων, ζώων, πτηνών κλπ. Χρονολογία 5ος - 6ος αι. μ.Χ.

Βασιλική Θ'
Κατά ανασκαφική έρευνα το 1979 και το 1981 αποκάλυφθηκε η ένατη κατά σειρά βασιλική στο κέντρο της πόλης²³. Από τη βασιλική αυτή ανασκάφηκαν τμήμα της αψίδας και των κλιτών, τα δάπεδα των οποίων είναι στρωμένα με ψηφιδωτά και μαρμαροθετήματα. Χρονολογείται με πιθανότητα στα μέσα του 5ου αι.μ.Χ.

Τρικλίτος ιδιότυπος ναός
Αποκαλύφθηκε το 1982 σε ιδιωτικό οικόπεδο²⁴. Χρονολογείται στους πρώτους παλαιохριστιανικούς αιώνες, 3ο-4ο αι. μ.Χ., πριν από το κτίσιμο των μεγάλων βασιλικών, και θα χρησιμοποιεσθε για τις θρησκευτικές ανάγκες των λίγων ακόμη χριστιανών των Φθιωτίδων Θηβών.

Συγκρότημα των βασιλικών του Αρχιερέως Πέτρου (εικ.6)

Πρόκειται για το μεγαλύτερο και πλουσιότερο από όλα τα μνημεία που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα στη Νέα Αγχιάλο. Βρίσκεται κοντά στο νότιο τμήμα του τείχους. Ανασκά-

8. Φθιτιδες Θήβες (Νέα Αγχάλιος). Συγκρότημα βασιλικών του αρχιερέως Πέτρου. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου από πρόκτισμα βασιλικής 8' περιόδου.

9. Φθιτιδες Θήβες (Νέα Αγχάλιος). Συγκρότημα βασιλικών του αρχιερέως Πέτρου. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου του νοτίου κλίτους της βασιλικής του 8ου αι. μ.Χ.

φτηκε περιοδικά από το 1929-1954 από τον Γ. Σωτηρίου. Επαναλήφθηκε η ανασκαφή το 1969 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα από τον Π. Λαζαρίδη. Πρόκειται για τρεις επάλληλες βασιλικές. Η πρώτη χρονολογείται στα μέσα ή στο δεύτερο μισό του 4ου αι. μ.Χ., η δεύτερη στα μέσα ή στο δεύτερο μισό του 5ου αι. μ.Χ. και η τρίτη στην εποχή του Ιουστινιανού του Α' (532 μ.Χ.). Οι τρεις επάλληλες βασιλικές μαζί με τα προσκίματα καταλαμβάνουν χώρο 7.000 τ.μ. και έχουν κτιστεί πάνω σε μυκηναϊκά και υστερορωμαϊκά ερείπια. Πλουσιότερα ήταν ο διάκοσμος του μνημείου σε μαρμάρια αρχιτεκτονικά και διακοσμητικά μέλη (εικ.7), εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δάπεδα της πρώτης και της τρίτης βασιλικής, τα οποία κοσμούνται με ψηφιδωτά (εικ. 8, 9) και χαρακτηρίζονται για την υψηλή τους ποιότητα και την ποικιλία του θεματολογίου. Από το όνομα του Αρχιερέως Πέτρου, που αναγράφει σε ανακαινιστική επιγραφή του νοτίου κλίτους της τελευταίας βασιλικής, χαρακτηρίστηκε όλο το συγκρότημα «βασιλική του Αρχιερέως Πέτρου».

Υπόκαυστο

Βόρεια της βασιλικής του αρχιερέως Πέτρου. Έχει δύο οι-

κοδομικές περιόδους και διατηρεί ψηφιδωτό δάπεδο σε καλή κατάσταση.

Βαπτιστήριο

Το 1983, νότια του αιθρίου της βασιλικής αρχιερέως Πέτρου, αποκαλύφθηκε βαπτιστήριο που από το σχέδιο και τις διαστάσεις του θεωρείται μοναδικό στον ελλαδικό χώρο. Το βαπτιστήριο ανατολικά είναι τετράγωνο και περιβάλλει υπερυψωμένο κυκλικό στυλοβάτη στον οποίο πατούσαν 8 κίονες. Στο κέντρο οκτάγωνη κολυμβήθρα. Εντυπωσιακά τα μαρμαροθετήματα στο πάτωμα. Επιγραφή στο κατώφλι της δυτικής πυλίδας του κυκλικού στυλοβάτη αναφέρει ότι ο κατασκευαστής ή δωρητής της στρώσης αυτής ήταν ο Πολυχρόνιος, «υπέρ ευχής». Δυτικά του βαπτιστηρίου τρίκλιτος «εξώτερος» οίκος. Με μεγάλη πιθανότητα, το βαπτιστήριο θεωρείται σύγχρονο της πρώτης βασιλικής του αρχιερέως Πέτρου.

Το λεγόμενο Επισκοπικό Μέγαρο

Πρόκειται περί τα 100 μ. δυτικά της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου. Αποκαλύφθηκε στα 1937, 1939 και 1954 από τον Γ. Σωτηρίου. Το 1972 ήρθαν στο φως από τον Π. Λαζαρίδη και άλλα τμήματα του κτηρίου. Ήταν δωρόφο και είχε σημαντικό γλυπτό διάκοσμο. Ανήκει στους υστερορωμαϊκούς χρό-

νους, συντηρήθηκε όμως και χρησιμοποιήθηκε ως τον 7ο αι. μ.Χ.

Συγκρότημα δημοσίων κτηρίων στους πρόποδες του λόφου της Πυράσου

Η αποκάλυψη άρχισε το 1956 από τον Γ. Σωτηρίου και συνεχίστηκε από τον Π. Λαζαρίδη στα χρόνια 1960-1968 και 1987. Επιστημάνθηκαν 8 οικοδομικές φάσεις. Πρόκειται για δημόσιο συγκρότημα αγοράς ή νοσοκομείου ή κάποιου άλλου προορισμού, που χρησιμοποιήθηκε για πολλούς αιώνες. Μέσα στο χώρο του συγκροτήματος, λουτρικό κτήριο με σημαντικό ψηφιδωτό δάπεδο σε μια αίθουσα που μπορεί να χρονολογηθεί στο 2ο αι. π.Χ.

Από τμήματα του τείχους της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών, πύργους, πύλες που βρέθηκαν ή επιστημάνθηκαν σποραδικά, έγινε δυνατή η σχεδιαστική αποτύπωση και ο καθορισμός της πορείας και της έκτασης του. Το τείχος διακρίνεται σε χερσαίο και θαλάσσιο. Το μήκος του ήταν 2.000 μ. περίπου και η άμυνα του ενισχυόταν με τετράγωνους πύργους.

Βασιλική Ε'

Βρίσκεται έξω από τα τείχη. Χρονολογία 5ος - 6ος αι. μ.Χ.

Υπόκαυστο περί τα 100 μ. Ν.Α. της βασιλικής Μαρτυρίου με ψηφιδωτά δάπεδα. Κτήριο παλαιохριστιανικής εποχής, πιθα-

10. Παλάτι Βόλου. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού δαπέδου της παλατιοχριστιανικής βασιλικής.

von **βασιλική** στη Β.Α. καμπή του τείχους, με ψηφιδωτά δάπεδα.

Νεκροταφεία

Μεγάλος αριθμός παλατιοχριστιανικών τάφων (κιβωτιόσημοι, πλακοσκεπείς, καμαροσκεπαστοι, κεραμοσκεπείς κλπ.) αποκαλύφθηκαν μέσα και έξω από τα τείχη. Εκτεταμένο νεκροταφείο των τελευταίων ρωμαϊκών χρόνων ανασκάφηκε στη συνοικία Δώδεκα.

Κτήριο παλατιοχριστιανικό μεγάλων διαστάσεων με ψηφιδωτά δάπεδα στο χώρο του Αεροδρομίου Νέας Αγχιάλου.

Β. Λείψανα βασιλικής επισημάνθηκαν στο Αχιλλείο σε μικρή χερσόνησο Γ.Μνημεία στην αρχαία Δημητριάδα

Βασιλική Α' (ή βασιλική της Δημοκρατίας)

Η ουστηματική ανασκαφή άρχισε το 1969 από τον V. Milojević. Ολοκληρώθηκε το 1972²⁵. Αναγνωρίστηκαν 5 οικοδομικές περιόδους στη βασιλική. Η πρώτη χρονολογείται γύρω στα 400. Οι άλλες 4 στους δύο επόμενους αιώνες, μέχρι τα τέλη του 6ου αι. μ.Χ.

Ψηφιδωτά που κοσμούσαν τα δάπεδα όλων σχεδόν των χώρων σώθηκαν σε καλή κατάσταση. Τα θέματά τους είναι κυ-

ρίως γεωμετρικά. Όπως και οι χώροι της βασιλικής, ανήκαν σε διάφορες φάσεις. Δωρήτρια των ψηφιδωτών του κυρίως ναού και του νάρθηκα ήταν η «λαμπροτάτη Δημοκρατία», από την οποία ονομάστηκε η βασιλική. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες που κάλυπταν τους τοίχους του κυρίως ναού, του βαπτιστηρίου και των στοών του αιθρίου. Ενδιαφέρουσες οι παραστάσεις όπου εικονίζονται μία μεγάλη πόλη (η Ιερουσαλήμ ή η Βηθλεέμ) καθώς και τοπία με δένδρα, που συνοδεύονται από επιγραφές-αναφορές σε βιβλικά κείμενα.

Δυτικά της βασιλικής Α', σε απόσταση 250 μ., αποκαλύφθηκε **κοσμικό ψηφιδωτό κτήριο** με ψηφιδωτό δάπεδο. Ίσως πρόκειται για την οικία της Δημοκρατίας που δαπάνησε για να γίνει το ψηφιδωτό της βασιλικής.

Βασιλική Β' (κοιμητριακή)²⁶-extra muros.

Αποκαλύφθηκε από τον Δ. Θεοχάρη το 1963. Συνεχίστηκε η ανασκαφή το 1972 από τον V. Milojević. Είναι τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και προσκίτηματα. Το δάπεδο του πρεσβυτηρίου είναι στρωμένο με ψηφιδωτό, στο οποίο υπάρχει η επιγραφή που αναφέρει ότι 6 πρόσωπα δαπάνησαν για την κατασκευή του. Ο ναός χρονολογείται με

βάση νομισματικά ευρήματα στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ.

Δ. Βόλος

Στη συνοικία Παλιά Βόλου, ή Κάστρο Βόλου, έχουν αποκαλυφθεί πολλά λείψανα παλατιοχριστιανικών χρόνων: 1.Τμήματα του παλατιοχριστιανικού τείχους. 2.Παλατιοχριστιανική βασιλική αποκαλύφθηκε πρόσφατα κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της πλατείας Αγίων Θεοδώρων, νότια από το σύγχρονο ναό. Αναφορά στη θέση αυτή είχε κάνει ο N. Γιαννόπουλος²⁷. Η βασιλική πιθανόν εκτείνεται σε γειτονικό ιδιωτικό οικόπεδο, από την ανασκαφή του οποίου έχουν προέλθει πολλά αρχιτεκτονικά μέλη και ψηφιδωτό δάπεδο²⁸ (εικ. 10). 3.Παλατιοχριστιανικό λουτρό στην οδό Σουλίου, των αρχών του 4ου αι. μ.Χ. (αδμορσέυτο). 4.Νεκροταφείο του παλατιοχριστιανικού οικισμού δυτικά του λόφου των Αγίων Θεοδώρων.

Ε.Μνημεία άλλων πόλεων και οικισμών

Πλατανίδιο. Στο θόρειο άκρο του παραλιακού οικισμού Πλατανίδια είχαν επισημανθεί κατά το 1966 και 1967²⁹ λείψανα παλατιοχριστιανικής βασιλικής. Κατά το 1985³⁰ ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τα εξής: **Βασιλική Α'**, τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και προσκίτηματα, καλυπτόμενη κατά το νότιο τμήμα της από την παρακείμενη οδό και από τη θάλασσα. Στο κεντρικό της κλίτους έχει ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικές παραστάσεις. Χρονολογία: τέλος 4ου με αρχές 5ου αι. μ.Χ. **Βασιλική Β'**, τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα. Το δάπεδο του ιερού στρωμένο με ψηφιδωτά με γεωμετρικές παραστάσεις, του κεντρικού κλίτους με μαρμάρεινες και του νάρθηκα με πήλινες πλάκες. Χρονολογία: 20 μισό του 4ου αι. μ.Χ.

Λάι. Τρίκλιτη παλατιοχριστιανική βασιλική με νάρθηκα. Ανασκάφηκε από την Αγγλική Σχολή στις αρχές του αιώνα³¹.

Θεοτόκου. Τρίκλιτη παλατιοχριστιανική βασιλική με δύο νάρθηκες, πρόπυλο και προσκίτηματα στη θέση όπου βρίσκεται

ο νεότερος ναύκος της Παναγίας. Ανασκάφτηκε από την Αγγλική Σχολή και στη συνέχεια από τον Γ. Σωτηρίου³². Διασώθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη και ψηφιδωτά δάπεδα.

Μηλίνα. Παλαιοχριστιανικά μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη, εντοιχισμένα στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου και διάσπαρτα γύρω απ' αυτή, δηλώνουν την ύπαρξη παλαιοχριστιανικής βασιλικής³³.

Χόρτο. Στην περιοχή του Χόρτου παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο και αρχιτεκτονικά λείψανα³⁴.

Λερόκαστρο. Εντοπίστηκαν παλαιοχριστιανικά λείψανα³⁵.

Παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση Κόττες, βόρεια του χωριού Τρίκερι³⁶.

Παλαιοχριστιανική βασιλική της Αγίας Σοφίας στο παλαιό Τρίκερι (αρχαία Κικύνθηος)³⁷.

Ολιζών. Λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής αποκαλύφθηκαν στη θέση Βαλτούδι³⁸.

ΣΤ. Βόρειες Σπορδδες

Σκιάθος. Στη θέση Τρούλλος σώζονται ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής γνωστής της Αγίας Σοφίας³⁹.

Ναός με βαπτιστήριο εγκαταλελειμμένος στα μέσα του 7ου αι. μ.Χ.

Παλαιοχριστιανικά μέλη χρησιμοποιμένα στο Κάστρο και κυρίως στην πύλη.

Σκόπελος. Παλαιοχριστιανική βασιλική κάτω από τον βυζαντινό ναό της Επισκοπής⁴⁰, πάνω από αρχαίο ιερό που υπήρχε στην ίδια θέση. Διάσπαρτα λείψανα έχουν βρεθεί σε πολλά σημεία του νησιού.

Αλοννήσος

Στη θέση 'Αγιος Δημήτριος, στο Β.Α. άκρο της Αλοννήσου, έχουν εντοπισθεί λείψανα παλαιοχριστιανικών κτηρίων, ναών, λουτρών, οικιών, κινιστερών, υδραγωγείων καθώς και ερείπια τρικλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής⁴¹.

Στον όρμο του Αγίου Πέτρου του νησιού Κυρα-Παναγιά, όπου εντοπίστηκε το γνωστό ναυαγίο βυζαντινού πλοίου, σώζονται λείψανα μικρής τρικλιτης βασιλικής⁴².

Σημειώσεις

1. Άννα Αβραμιά, Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204, Αθήνα 1973, σ. 39, σημ. 4, όπου η σχετική βιβλιογραφία.
2. Άννα Αβραμιά, έ.α., σημ. 5.
3. Δ.Ρ. Θεοχάρης, Αδ. 18 (1963) Β2 Χρονικά, σσ. 139-140, V. Μιλοϊός, Αδ. 28 (1973) Β2 Χρονικά, σ. 342.
4. Γ. Σωτηρίου, Αι Χριστιανικοί Θθβήσι της Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, σ. 126.
5. Α. Ντίνα, Αδ. 1986. Χρονικά υπό εκτύπωση.
6. Άννα Αβραμιά, έ.α., σ. 40, σημ. 2.
7. Α.Ν. Ορλάνδου, Ψηφιδωτών δάπεδον εκ βασιλικής των Τρικάλων, ΑΒΜΕ: Τόμος Η' 1955-1956, τεύχος 2, σσ. 117-125.
8. Γ. Α. Σωτηρίου, Αι παλαιοχριστιανικά βασιλική της Ελλάδος, Α.Ε. 1929, σ. 166, σημ. 3.
9. Γ. Α. Σωτηρίου, Βυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αιώνας, Ε.Ε.Β.Σ., τόμ. 6, σ. 293.
10. Π. Λαζαρίδη, Αδ. τόμ. 20 (1965) Β2 Χρονικά, σ. 325, Ν. Νικονάνου, Αδ. τόμ. 25 (1970) Β2 Χρονικά, σσ. 290-291.
11. Ν. Νικονάνου, Αδ. 28 (1973) Β2 Χρονικά, σ. 378.
12. Δ.Ρ. Θεοχάρης, Αδ. 19 (1964) Β2 Χρονικά, σσ. 244-246.
13. Α. Δεριζιώτης, Παλαιοχριστιανικά κτίσματα της πόλεως Λαρίσης, Πρακτικά του Α' Ιστορικού Αρχαιολογικού Συμποσίου, Λάρισα: Παρελθόν και Μέλλον, Λάρισα 1985, σσ. 199-210.
14. Α. Δεριζιώτης, έ.α., σσ. 202-203.
15. Δ.Ρ. Θεοχάρης, Αδ. 20 (1965) Β2 Χρονικά, σσ. 316-317, Ν. Νικονάνου, Αδ. 26 (1971) Β2 Χρονικά, σσ. 310-312, Α. Δεριζιώτης, Αδ. 33 (1978) Β1 Χρονικά, σ. 173, Α. Δεριζιώτης, Αδ. 34 (1979) Β1 Χρονικά, σ. 231, Α. Δεριζιώτης, Πρακτικά Συμποσίου..., έ.α.
16. Α. Δεριζιώτης, Αδ. 33 (1978) Β1 Χρονικά, σ. 173.
17. Α. Δεριζιώτης, Αδ. 31 (1976) Β1 Χρονικά, σσ. 187-188, πιν. 136 α-γ, 137 α-β.
18. Ν. Νικονάνου, Αδ. 28 (1973) Β2 Χρονικά, σ. 385.
19. Κ. Γ. Γαλή, Μία παλαιοχριστιανική βασιλική στην Ελασσόνα, Θεσσαλικό Ημερολόγιο 1963, τόμος Δ', σσ. 17-21.
20. Ν. Νικονάνου, Αδ. 27 (1972) Β2 Χρονικά, σ. 421.
21. Ν. Νικονάνου, Αδ. 27 (1972) Β2 Χρονικά, σσ. 429-430.
22. Γ. Α. Σωτηρίου, Αι Χριστιανικοί Θθβήσι της Θεσσαλίας, Α.Ε. 1929, σ. 1-158, ΠΑΕ 1924 και ετής μέχρι σήμερα, Το Έργον της ΑΕ Αθηνών 1924 και ετής μέχρι σήμερα, Π. Λαζαρίδη, Φθωπιτικές Θθβήσι, ιστορία, ανασκαφές, νομίσματα, ΑΕ 1987, σσ. 313-305.
23. Α. Ντίνα, Αδ. (1981) Χρονικά, σ. 264.
24. Α. Ντίνα, Αδ. 1982. Χρονικά υπό εκτύπωση.
25. Peter Marzoff, Grabungen im Bereich der DAMILIKRATIA - BASILIKRATIA, DEMETRIAS V. Bonn 1987, σσ. 63-267, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.
26. Δ.Ρ. Θεοχάρης, Αδ. 18 (1963) Β1 Χρονικά, σσ. 139-140, V. Μιλοϊός, Αδ. 28 (1973) Β2 Χρονικά, σ. 342, πιν. 308.
27. Ν. Γιαννοπούλου, ΕΕΒΣ, τόμ. 8, 1931, σσ. 110-131, ο ίδιος ΕΕΒΣ, τόμ. 12, 1936, σσ. 401-410.
28. Ε. Δεϊλάκη, Αδ. τόμ. 29 (1973/4) Β2 Χρονικά, σσ. 546-547, Α. Δεριζιώτης, La Thessalie, Actes de la Table Ronde 21-24 Juillet 1975, Lyon, σσ. 293-299.
29. Δ.Ρ. Θεοχάρης, Αδ. 21 (1966) Β2 Χρονικά, σσ. 254-255, Ε. Κουρκουτιδου, Αδ. 22 (1967) Β2 Χρονικά, σ. 317.
30. Α. Ντίνα, Αδ. 1985. Χρονικά υπό εκτύπωση.
31. A. Wace - J. Droop, Excavations at Theotokos, Thessaly, The Annual of British School at Athens, τόμ. 13, 1906/7, σ. 320.
32. Γ. Σωτηρίου, Αι παλαιοχριστιανικά βασιλική της Ελλάδος, ΑΕ 1929, σ. 182.
33. Ν. Γιαννοπούλου, Χριστιανικά Αρχαιο-

44. τησης εν Μαγνηρία της Θεσσαλίας, Δ.Χ.Α.Ε., περ. Β, τόμ. 4, 1927, σσ. 14-15.
34. Άννα Αβραμιά, έ.α., σ. 106.
35. Άννα Αβραμιά, έ.α., σ. 106-107.
36. Άννα Αβραμιά, έ.α., σ. 105.
37. Ε. Μαστρογιάννης, ΑΕ 1956, σ. 36.
38. Ν. Γιαννοπούλου, έ.α., σ. 17.
39. Π. Λαζαρίδη, Αδ. 20 (1965) Β2 Χρονικά, σ. 341.
40. Α. Συγγούπουλος, ΑΕ 1956, σσ. 188-191, 41, Π. Λαζαρίδη, Αδ. 21 (1966) Β2 Χρονικά, σ. 252.
42. Ν. Νικονάνου, Αδ. 27 (1972) Β2 Χρονικά, σ. 424.

Early Christian Monuments of Thessaly

A. Dina

The monuments coming gradually to light through the excavational procedure witness the importance of Thessaly during the first Christian centuries and its prominent role in cultural evolution, in general.

Christian faith found in Thessaly a most fertile soil and a considerable segment of its population had become Christians already in the first centuries of Christian era. However, who was the first herald of the new faith still remains a matter of dispute: Herodion, one of the seventy apostles or St. Andrew or even Onesimos, a follower of St. Paul, who is specifically mentioned in St. Paul's Epistle to Philemon (11).

We lack of precise information on Church administration. From the years of Constantine the Great until the first half of the eighth century the province of Thessaly had been subjected to the eastern Illyricum, under the jurisdiction of the Pope, and especially to the administration of Macedonia that was exercised by the Metropolitan of Salonika, a Pope's vicar. A considerable number of Early Christian monuments, mainly basilicae, as well as secular ones, public and private have been preserved within the geographical circuit of the present Thessaly. The most important of them are listed below in counties:

A. County of Trikala: Early Christian basilica at the site Prophetes Elias; basilica (?) in the castle of Trikala; Early Christian basilica (church of the Dormition of the Virgin); Early Christian basilica by the national road connecting Larissa with Trikala.

B. County of Korinthia: Basilica at the site Chamania.

C. County of Larissa: Early Christian basilica in the castle of Larissa; Early Christian basilica, unidentified as yet; Early Christian cemetery on the east of the Larissa castle; secular building; cistern; basilica of Ellassona; Early Christian basilica of Pyrgoto.

D. County of Magnesia: Seventeen monuments in Nea Anchialos; two in ancient Demetriadra; basilica at Achilleio; a considerable number of Early Christian ruins and remnants in the town of Volos and in the islands Skiathos, Skopelos and Aionnessos.